

О. О. Береженко

ЗГОРТАННЯ ПРИВАТНОЇ ТОРГІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПЕТРОГРАДІ (1918 – 1920 рр.)

У статті аналізується процес згортання приватної торгівельної діяльності в Петрограді в роки громадянської війни. Доводиться, що, незважаючи на прагнення влади ліквідувати приватну торгівлю, при нерозвиненій мережі державної і кооперативної торгівлі, вона все ж таки була неспроможна цілковито забезпечити мінімальні потреби населення, навіть у продуктах харчування і першої необхідності.

Ключові слова: приватна торгівля, Петроград, торгівельна діяльність.

В історіографії запропонованої теми дослідження можна виділити декілька періодів. Для праць сучасників НЕПу, котрі займалися дослідженням приватно-підприємницької діяльності, характерним є зазначення головних проблем, актуальних для рішення практичних завдань, а також аналіз причин ліквідації приватної торгівлі у 1918 – 1920 рр. і її повернення з початком НЕПу. Для першого історіографічного періоду властивим також є введення в науковий обіг значної кількості фактичного матеріалу. Історико-економічній думці 1920-х рр. в цілому вдалось намітити коло питань, необхідних для подальшого всебічного вивчення приватно-торгівельної діяльності в країні у той же час.

У наступний (радянський) період вивчення досліджуваної проблематики (1930 – середина 80-х рр.), з'явилось чимало загальних праць, в яких розглядалась тематика ліквідації приватної торгівельної діяльності до початку НЕПу. Наголос в них ставився на оцінці «хижацької природи» приватного підприємництва. З другої половини 80-х рр. в численних статтях, які переважно друкувались на сторінках періодичних видань, автори звертались до причин ліквідації приватної торгівлі у 1918 – 1920 рр., розглядали окремі аспекти соціально-економічного розвитку. Авторами була зібрана і систематизована велика кількість фактичного матеріалу. Третій період в дослідженні проблеми почався з розпадом СРСР і продовжується дотепер.

Джерельна база дослідження складається як з архівних, так і з опублікованих матеріалів. Важливою складовою стали документи правлячої більшовицької партії, також законодавчі акти, звіти місцевих економічних нарад, статистичні дані. Найбільший інтерес при дослідженні приватної торгівлі в Петрограді мають матеріали Центрального Державного архіву міста Санкт-Петербурга (ЦДА СПб). Архівні документи дали можливість скласти повніше уявлення про процеси, які відбувались у діяльності приватної торгівлі й її ліквідації в 1918 – 1920 рр.

Оскільки приватні підприємці не здавали власну документацію в державні архіви, то відтворити їх діяльність стає можливим переважно на основі документів різних контролюючих і перевіряючих державних структур. Важливим джерелом є видання періодичного друку – центральні і регіональні спеціалізовані економічні, суспільно-політичні видання. Зазначений комплекс документів складає головну джерельну базу дослідження і дає можливість об'єктивно висвітлити функціонування і ліквідацію приватної торгівельної діяльності. Отже, метою статті є аналіз причин згортання приватної торгівельної діяльності в Петрограді впродовж 1918 – 1920 рр.

При побудові соціалістичної держави, більшовики планували цілковито відмовитися як від послуг приватника, так і від грошей в цілому. Однак реальність виявилась іншою, адже саме приватник відігравав першо-чергову роль, зокрема в поживленні обігу між селом і містом. Незважаючи на зусилля міської влади, не

здатна була задовольнити потреби широких верств населення, тим більше за доступними цінами, у продовольстві і предметах першої необхідності. 1918 – 1920 рр. відзначилися політикою згортання приватної торгівельної діяльності, подекуди з послабленням, а подекуди з посиленням цього процесу.

Найбільш виразно думка про необхідність ліквідації приватного торгового апарату прозвучала 26 травня 1918 р., коли відкрився I Всеросійський з'їзд Рад Народного Господарства. У прийнятих ним резолюціях, зазначалося: «В галузі обміну і розподілу необхідна централізація і зосередження всього торгового апарату в руках державних органів і в кооперативних організаціях, з проведенням поступової ліквідації приватно-торгового апарату», але не виключали залучення приватної торгівлі до роботи «переважно на засадах комісійних» [1, 18].

Після того, як владі у другій половині лютого 1918 р. вдалося збити хвилю масових пограбувань, приватна торгівля розвинула досить жваву діяльність. Найшвидше увійшла в більш-менш нормальне русло робота ринків. З весни того ж все частіше на сторінках офіційних видань починають з'являтися заклики до муніципалізації і націоналізації всієї приватної торгівельної мережі, замість якої мала виникнути чітко централізована і не настільки розгалужена мережа державних підприємств. Особливо активно магазини почали націоналізувати восени 1918 р.

16 жовтня у місті припинили існування всі ресторани, їдальні закусокні і тому подібні заклади приватних підприємців [2]. Ще в травні було опубліковано спеціальну постанову, яка детально регламентувала вуличну торгівлю. В ній встановлювалися розміри візка, його коліс, ручної ятки та кошика, час торгівлі, заборона торговцям скупчуватися, стояти можна було тільки на відстані трьох сажнів один від одного, не можна було сидіти на табуретах і ящиках тощо. Не дозволялося стояти з візками на Невському пр., Морській вул., Гороховій вул., Садовій вул., Кузнечному пер., а з ятками, встановленими на розкладках, на Невському пр., від колишнього Головного штабу до Дегтярної вул. Торговець повинен був бути в пристойному вигляді, не повинен був голосно і настирливо звертатися до публіки [3, 10]. Варто відзначити, що введення заборон на вуличну торгівлю іноді обумовлювалося побоюваннями спалаху дизентерії та холери, нерідко супроводжувалося вказівкою, що продуктами дозволяється торгувати на ринках і базарах, час яких було обмежено з 7 до 13 години [4, 17]. Згодом з'явилися постанови про заборону вуличної торгівлі то в одному, то в іншому районі міста. У тих, хто порушив заборону повинні були конфісковуватись товари та обливатися газом [5, 11, 30].

Не можна стверджувати, що боротьба з вуличною торгівлею велась з перемінним успіхом. Наприклад, під час проведення 28 серпня 1919 р. облави на дрібних спекулянтів Центрального ринку, було затримано 400 осіб, а за кілька днів кількість продавців відновилося. Таких ринків, базарчиків, стихійних товчучок в місті функціонувало близько сотні [6]. Всім їм протистояла, створена 5 червня 1918 р., служба Торгового нагляду при Відділенні зборів Фінансового відділу Петроградської міської управи, в якій за штатом було лише 17 осіб [7, 2-3зв.]. Викорінення вуличної торгівлі, спроби поставити під жорсткий контроль ринки і базари сприяли концентрації населення навколо громадських їдалень і в чергах до продуктових крамниць. Здавалося, що приватна торгівля ось-ось зійде нанівець, проте, вже на початку 1919 р. стало зрозуміло, що влада нездатна забезпечити жителів достатньою кількістю дешевих обідів в їдальнях. В силу цього виникла необхідність залишити жителям можливість діставати продовольство в інших місцях. У резуль-

таті, кампанія з ліквідації приватно-торгівельної мережі частково затихла.

Чергове вирішення питання боротьби з приватною торгівлею співпало з різким погіршенням в середині літа 1919 р. продовольчого становища. На початку липня 1919 р. голова Петроградської споживчої комуни О. Бадаєв довів до відома жителів, що хлібний пайок буде зменшений, скасовуються будь-які преміальні та інші видачі хліба всім установам і заводам [8]. 31 липня було введено громадське харчування через ідальні для всього населення. Потім пішли повідомлення, наприклад, що, виданий на 2 дні, хліб слід вважати виданим на 4 дні, що ряд купонів трудового пайку анулюється тощо [9]. Обіцяного незначного збільшення хлібного пайку до 0,75 фунта городянам довелося чекати до кінця листопада 1919 р. [10]. З огляду на це, вже у серпні 1919 р. Відділ управління Виконкому Петроради прийняв постанову, якою з 20 вересня торгівля дозволялася тільки на 9 міських ринках, хоча на той час їх діяло понад 40. Купівля-продаж на вулицях, площах і у дворах заборонялася. Тим, хто порушив постанову, загрожувало 6 місяців примусових робіт і конфіскація товарів [11, 2-3зв.]. Ця постанова була прийнята вкрай негативно. Одним із перших, хто офіційно відреагував на неї, був Відділ комунального господарства Смольнинського району, який знайшов підтримку у Виконкомі Смольнинської ради депутатів. Відділ зажадав внести в списки діючих ще кілька ринків: Горущенний (колишні Мельникова, Іванова та Захарова) і Суворівський [11, 7-8зв.]. Смольнинський виконком був не єдиним, хто звернувся з подібного роду проханням. Фінансовий відділ Ради Виборзького району просив того ж, відзначаючи серед головних причин, інтереси фіску і невдоволення населення [11, 24].

У черговий раз доля приватної торгівлі та ринків вирішувалася на засіданнях Великої Президії Петроради 30 квітня і 2 травня 1920 р. Детальне опрацювання операції було доручено О. Бадаєву, С. Равич і Д. Тріліссеру. 7 травня Президія повернулася до цього питання, вважаючи, що в місті існує близько 30 тис. різних приватних закладів, у тому числі 8 тис. з них, отримали дозволи за останній рік-півтора. Було вирішено, що 20 травня всі ці заклади будуть закриті і «розвантажені» [12, 4, 8]. 29 липня 1920 р. новий голова Петроградської споживчої комуни А. Куклін заявив, що вважає продовольче становище міста нестійким, наявних продуктів вистачить лише до 2 серпня і тому хлібний пайок буде скорочений, як і норми відпуску обідів в комунальних ідальнях [13]. Наступного дня Відділ управління взявся до закриття всіх магазинів, ларьків і приватних майстерень. За словами С. Равич, для цього було задіяно 17 тис. осіб. Затриманих торговців відправляли в розподільні каральні пункти [14].

2 серпня Відділ управління провів спеціальне засідання «з вирішення питання щодо приймання, запечатаного в магазинах, товару і передачі його в державні магазини, що засновуються в даний час» [15]. У кінці серпня С. Равич на засіданні Петроради заявила: «Приватна торгівля більше не існує. Тим не менш і в даний час спостерігається вулична торгівля купками. Боротьба з цими останніми спробами доручена виконкомом районних рад» [16]. Тут же повідомлялося, що вже «розвантажено» 5730 магазинів, але «в закритих крамницях і на ринках виявлена така нікчемна кількість продуктів, що сприймати ці лавки і ринки як серйозну підмогу продовольчій кризі у жодному випадку не можна» [17, 1]. Ліквідація вуличної торгівлі «купками» проходила важко і супроводжувалася періодичними облавами.

У результаті наступу міської влади Петрограду на приватний торговий сектор міста, з метою його подаль-

шого згорання, було закрито майже всі дрібні магазини, базари і майже 70% існуючих ринків. Городяни були позбавлені можливості вільно купувати або намінювати необхідні їм продукти за доступними цінами. Ліквідація альтернативи у самозабезпеченні сприяла переходу населення на мізерне громадське харчування, низький рівень організації якого «сприяв» лише збільшенню невдоволення населення міста і, як результат, розвитку «підпільних» форм організації ринків.

Прагнення міської влади Петрограду ліквідувати ринки і вуличну торгівлю було обумовлено не тільки необхідністю перешкодити поширенням розкраданням на фабриках і заводах, з державних розподільних пунктів і складів, на залізниці, а й бажанням усунути занадто неприсмний для влади контраст між мізерними муніципальними обідами і пайками, з одного боку, і досить жвавою торгівлею на ринках та вулицях. Міській владі не вистачало розуміння того, наскільки вигідне збереження цього контрасту, за наявності вкрай важких економічних умов в країні. Усуненням же ринків і вуличної торгівлі влада цілковито покладала на себе обов'язок нести повну відповідальність за виживання городян. У перспективі варто проаналізувати фактори і причини, що призвели до ліквідації приватної торгівлі в кінці 1920-х рр.

1. Резолюции I Всероссийского Съезда советов Народного Хозяйства. – М., 1918.
2. Северная коммуна. – 1918. – № 134.
3. Вестник Совета I-го городского района. – № 9 – 10.
4. Центральный Государственный Архив города Санкт-Петербурга (далі – ЦГА СПб). – Ф. 142. – Оп. 12. – Д. 4.
5. ЦГА СПб. – Ф. 145. – Оп. 12. – Д. 3.
6. Петроградская правда. – 1919. – 30 авг.
7. ЦГА СПб. – Ф. 73. – Оп. 1. – Д. 80.
8. Петроградская правда. – 1919. – 3 июля.
9. Петроградская правда. – 1919. – 10 июля.
10. Петроградская правда. – 1919. – 27 нояб.
11. ЦГА СПб. – Ф. 7455. – Оп. 1. – Д. 4.
12. ЦГА СПб. – Ф. 1000. – Оп. 4. – Д. 55.
13. Петроградская правда. – 1920. – 29 июля.
14. Петроградская правда. – 1920. – 1 авг.
15. Петроградская правда. – 1920. – 3 авг.
16. Петроградская правда. – 1920. – 21 авг.
17. ЦГА СПб. – Ф. 1000. – Оп. 4. – Д. 60.

Berezhnenko O.O. The abolition of the private trade activity in Petrograd (the 1918th – the 1920th years). In the paper is analysed the abolition of the private trade activity in Petrograd. It's proved that despite the desire of the authority to eliminate the private trade, having the undeveloped network of the state and cooperative trade, it still was not able to fully meet the minimum needs of the population, even in the foodstuffs and basic products.

Key words: private trade, Petrograd, trade activity.

С. В. Корновенко

СЕЛЯНСТВО У ВРАНГЕЛІВСЬКІЙ МОДЕЛІ ОНОВЛЕНІ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1920 р.)

Стаття присвячена вивченню ролі і місця селянства у врангелівській оновленій моделі Російської державності.
Ключові слова: влада білого Криму, селянство, врангелівська модель Російської державності.

Визначальною рисою революції та громадянської війни на Півдні Росії було те, що остання, як влучно висловився Л. Троцький, „була суто селянською, укоріненою у місцевий ґрунт і мужицькою люттю випереджала революційну боротьбу в інших частинах країни”. Насамперед це стосується українських територій, які упродовж 1919 – 1920 рр. перебували під управлінням